

Milan Zelinka

**NA OKRAJ KULTÚRY,
NA OKRAJ ŽIVOTA**

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

© 2019 Milan Zelinka

Illustrations © 2019 Alexandra Vasiľová

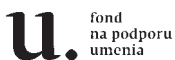
Cover design © 2019 Ľubica Končeková

Slovak edition © 2019 Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov,

spol. s r. o., Bratislava

e-mail: vsss@stonline.sk

<http://www.vsss.sk>

Vydanie knihy finančne podporil Fond na podporu umenia

VYDAVATEĽSTVO

SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV,

spol. s r. o.

Milan Zelinka: NA OKRAJ KULTÚRY, NA OKRAJ ŽIVOTA

Zodpovedná redaktorka Zuzana Huďová

Obálku s použitím kresieb Alexandry Vasiľovej

spracovala Ľubica Končeková

Grafická úprava a sadzba Ľubica Končeková

Tlač P + M, s. r. o., Turany

Prvé vydanie

Vytlačené na Slovensku

ISBN 978-80-8202-082-6

Milan Zelinka

**NA OKRAJ KULTÚRY,
NA OKRAJ ŽIVOTA**
Roky 1996 – 2016

NA OKRAJ KULTÚRY

Báseň ako jediná možnosť

Zaujala ma otázka jestvovania básnika ako jedinej možnosti sebarealizácie tvorivého subjektu. Básnikom je predovšetkým ten, čo nemá inú možnosť a v tomto zmysle je jeho existencia viac ako smutná. Je to akési požehnanie ukrutného v tom Jeseninovom zmysle slova „básnikom byť – taká je to sláva“. Ľudia s malou dávkou nadania alebo ľudia nenadaní mu teda nemajú čo závidieť a ak mu aj závidia, ľuďom znalým vecí to môže pripadať nielen veľmi smiešne, ale aj strašné: je to niečo podobné, ako keby niekto závidel človeku, pribitému na kríž, že dovidí ďalej ako iní. Byť básnikom, značí byť neustále pribíjaný na kríž vlastnej tvorivosti, značí to znovu a znovu zvädzať boj o tvar, boj, ktorý nebude nikdy vybojovaný a ak, stane sa rutinou, a to je koniec tvorivosti.

Súhlasím s Milanom Rúfusom, básnikom par excellence, v tom, že báseň musí vybehnúť z básnika ako žena z horiaceho domu, no kým sa ten dom vznieti, kým sa ocitne v zničujúcich plameňoch, treba sa mnoho natrápiť v sebe – pre radosti a žiale iných, zvyčajne takých, čo o tomto druhu trápenia nemajú ani šajnu. Viem, že ozajstní básnici sa v sebe trápia veľmi mnoho, že sa ustavične škvaria v ohni duševných múk nie preto, že sa ich bolestne dotýka všetko, čo ohrozuje šťastie každého človeka bez rozdielu, ako slobodnej bytosti s prirodzeným právom na dôstojný život.

Keby Boh nebol stvoril Adamovi Evu ako ľudský protipól k jeho vesmírnej osamelosti, aj Adam by sa bol zrejme stal básnikom, z čoho prirodzene vyplýva, že básnik je básnikom predovšetkým preto, že sa nemôže oženiť s nikým s výnimkou poézie, lebo nikto, nič a nikdy (ani žena) ho nemôže natrvalo

vyslobodiť z jeho osudového údelu. Napísať absolútnu báseň – ako to urobil Jozef Mihalkovič vo svojej básni *Paul Cézanne: Kartári* – je v konečnom dôsledku nielen obdivuhodné a krásne, ale aj strašné. Strašné predovšetkým preto, že je to konečný bod jeho cesty, za ktorý sa nemôže dostať už ani on sám, ale aj preto, že básnika za to nemožno už ani pochváliť, nie je totiž v silách smrteľného človeka ohodnotiť, oceniť niečo, čo sa celkom vymyká všetkým ľudským meradlám. Básnici tohto typu už dávno vyrástli nad pochvalu. Chvála je teda niečo, čo nemôže byť dôstojnou odozvou ich poetických koncertov, na čo možno reagovať iba koncertmi, bez ohľadu na to, či aj tí, pre ktorých sú oni určené, sedia medzi divákmi.

Kto ponorí ruku

Istého suchého horúceho leta som sa celé prázdniny zdržieval v meste. Môj organizmus bol na prírodu alergický: len čo sa predom vynoril nejaký briežok, bledol som od strachu, otáčal som sa a ozlomkrky som uháňal domov, aby som si mohol ľahnúť na posteľ, na ktorej jedinej som sa cítil ako-tak bezpečne. Príčinou bola drastická srdcová porucha, ktorá ma náhle prekvapila na jednom z obvyklých výstupov na vrchol hory, čo sa v diaľke troch kilometroch majestátne týči za oknami nášho domu.

Skutočnosť, že som túto poruchu psychicky podcenil, spôsobila môj čudný stav; zatiaľ čo iní ľudia sa z prírody tešili, ja som z nej mal panický strach. Celé dni som sa bezcieľne túlal ulicami mesta a hľadel som na deti, hrajúce sa v úpeku na pieskoviskách alebo v tieni múrov svojich betónových domovov.

Toho leta bolo mesto ako vymetené – väčšina jeho obyvateľov trávila prázdniny na vidieku, v horách, pri riekach a jazerách, v rekreačných strediskách a tu, medzi rozpálenými betónovými múrmi zostalo iba zopár opustených detí. Sadal som si na lavičku k nim a pomaly som sa usiloval vžiť do ich údelu. Pripadali mi stratené. Keď som si uvedomil, že celý svoj život budú musieť prežiť tu, v meste, zmocňoval sa ma bezodný smútok. S odstupom času si uvedomujem, že odhliadnuc od zdravotného stavu, boli vtedajšie moje pocity pocitmi dedičana, ktorý síce býva niekoľko desiatok rokov v meste, ale skutočne mestský človek sa z neho ešte nestal.

Prepáčte mi, že začínam takto okľukou, ale uvedené spomienky vo mne prebudili prózy spisovateľa Ludvíka Aškenazy-

ho. Aškenazy je totiž v mestskom prostredí doma a jeho ľudia komunikujú medzi sebou práve preto, aby prekonalí osamelosť, ktorá im v mestskom prostredí neustále hrozí – ich životným údelom je potom komunikácia s ľuďmi ako východisko i obrana proti tomuto nežiaducemu stavu.

Pod rúškom hravosti, uličníctva, ba dokonca istej zlomyseľnosti sa skrýva hlbší zmysel: túžba po nadviazaní kontaktu s človekom, dokonca aj úplne náhodne vybraným v telefónnom zozname, potreba stretnutia s bytosťou z mäsa a kostí, aby potom azda došlo k vytvoreniu vzťahu, prijateľného pre obe zúčastnené strany, ktorý pretrvá aj v rokoch odlúčenosti a nezničí ho ani utrpenie, prežité v koncentračnom tábore, ako je to v Aškenazyho poetickej poviedke *Vajíčko*.

O Ludvíkovi Aškenazym možno všeobecne povedať, že u neho – podobne ako napríklad u slovenského prozaika Vincenta Šikulu – je poézia vlastnosťou prózy. Nielen pre spontánnosť vyjadrenia, ktorá vyplýva z Aškenazyho videnia sveta, nielen pre krásnu naivitu jeho postáv, ale aj pre vykryštalizovaný odstup od materiálu, pre nadhľad s príchuťou prirodzeného humoru, prirodzeného predovšetkým preto, lebo je prejavom autorovej životnej filozofie. Avšak – aby som citoval ďalšieho slovenského prozaika Pavla Vilikovského – kto ponorí ruku, ten cíti prúd. Prúd, ktorý dáva tušiť hĺbočiny plné zradných vírov a nebezpečných skalísk...

Neznámi, nenápadní, každodenní, všední ľudia bez akejkoľvek šance zmeniť beh nášho zamotaného sveta. Vedomie o jeho neutešenom stave, privádzajúce ich neraz až na pokraj šialenstva, a hneď potom zúfale výzvy všetkým ľuďom – ako je to v prípade pani Ledňáčkovej, ktorú práve pre tento čin odvezú na psychiatrickú kliniku, lebo v dnešných časoch je väčšina obyvateľov planéty už zmierená s vedomím, že jednotliviec beh sveta zmeniť nemôže a kto sa o to nejako pokúsi, toho jeho okolie vníma ako psychicky narušeného človeka.

Už samotný názov poviedky je veľkou veľavravnou metafo-

rou. Je jasné, že pani Ledňáčkovú privezú domov práve na Silvestra najmä preto, aby sa na jej donkichotstve mohli obyvatelia domu a ulice schuti zasmiať, lebo Silvester je už taký deň, keď sa každý usiluje aspoň potuteľne uškrnúť; pani Ledňáčková celým svojim vnútorným i vonkajším uspôsobením je na to ideálnym objektom.

Prozaik Ludvík Aškenazy má neobyčajný dar rozprávať humorným spôsobom o veciach v ľudskom živote základných, podávať v poetickej skratke výpoveď o živote a smrti človeka veľkomesta. Jeho rozprávač má „děsně rád babičky, ovšem jen takové, na kterých se pozná, jaká to bejvala ženská“. U Aškenazyho tieto babičky „chodívají prohnuté jako plamen svíčky a vítr každou chvíli nějakou sfoukne“. Človek si naozaj musí uchovať oči dieťaťa, aby videl ľudí práve týmto spôsobom, no práve preto je básnikom.

Aškenazyho prózy patria k tomu druhu beletrie, ktorá ľudí zblížuje. V tejto súvislosti si nemôžem nespomenúť na svoje vlastné averzie voči ľuďom z miest a veľkomiest, ktorých som svojho času takmer nechápal. Nerozumel som, prečo sa na relatívne malom životnom priestore musí tlačiť také veľké množstvo ľudí, prečo musia títo ľudia žiť a bývať práve v mestách, cestovať v preplnených električkách, podvečer sa vracieť unavene domov, keď by mohli celkom voľne žiť niekde uprostred kvitnúcich hôr na otvorených a, podľa môjho vtedajšieho názoru, aj oveľa slobodnejších priestranstvách. Isteže, vtedy som sa nachádzal vo veku, keď človek svojím spôsobom platí istú nevyhnutnú daň zo svojho vidieckeho pôvodu.

A dnes – sám mestský človek – už lepšie chápem svojich ľudských bratov v mestách a veľkomestách. Je tomu tak nielen pre adekvátnu skúsenosť, ale aj preto, že som mohol bez predpojatosti, hoci nijako nie ľahko, spoznávať a prijímať ten druh umenia, konkrétne beletrie, ktorý vyviera priamo z epicentra tejto problematiky našej civilizácie.

A ak dnes verím, že ľudia nielen môžu, ale aj musia nájsť aj

v mestách a veľkomestách svoj „jediný slaný domov“ – aby som do tretice opäť citoval slovenského slovesného umelca, básnika Ľubomíra Feldeka, majú na tom zásluhu aj nesporne zaujímavé a ľudsky pôsobivé prózy českého spisovateľa Ludvíka Aškenazyho.

Očarený Otom Pavlom

Je paradoxné, že s dielami, ktoré neskôr považujeme za trvalé hodnoty a ustavične sa k nim vraciame, sa spravidla stretávame len náhodou.

Keď som v roku 1968 začal na priehrade Domaša po prvýkrát loviť ryby a postupne som prenikal do ich tajomného života, o prozaikovi Otovi Pavlovi som nevedel. A ani ja sám som o rybách ešte nepísal. Zaujímali ma skôr témy spoločenského diania. Až potom, keď som sa vypísal zo svojej túžby po stvorení moderných povestí a balád, siahol som po téme ryby a rybári. Práve vtedy, keď som svet pod vodnou hladinou, vinou nepriaznivých životných okolností, začal pomaly a isto strácať.

So sugestívnymi poviedkami českého prozaika Otu Pavla – umelca s tragickým osudom – ma vlastne zoznámil redaktor *Slovenských pohľadov* a inak aj veľký rybár Milan Resutík. Bolo to okolo roku 1980. Ten ma nielenže na Pavla upozornil, ale mi aj poslal jeho zbierku poviedok, ktorá vtedy vyšla vo vydavateľstve *Československý spisovatel* v Prahe pod názvom *Veliký vodní tulák*.

Milanovi Resutíkovi sa zapáčili rybárske poviedky, ktoré tvorili časť mojej druhej knižky *Smädné srdce*. Zrejme mi chcel predstaviť prozaika tematicky príbuzného. A ja, keď som si jeho poviedky prečítal, okamžite som rozpoznal, že stojím pred veľkým zjavom českej prózy dvadsiateho storočia. Pavlove prózy sú umelecký zázrak.

V Pavlových poviedkach je všetko, čo môže obsiahnuť jeden ľudský život. Je v nich svojrázna vnútorná krása ľudových postáv – ako je to napríklad u prievozníka cez rieku Berounku,

strýca Proška, ale je tam aj obľudne škaredá a dá sa povedať, že priamo ohyzdne zvlčilá tvár tých, čo sa v časoch najťažších prejavili ako krajne egoistickí ľudia, neváhajúci okradnúť o to posledné ani bezmocné deti, hoci vzhľadom na svoju zámožnosť na to vôbec neboli odkázaní. Tak je to v prípade postavy mlynára v poviedke *Dlouhá míle*, ktorej dej sa odohráva v čase smutne presláveného Protektorátu Čechy a Morava, keď sa tým najsurrovejším spôsobom lámal chlieb ľudskej existencie a fašizmus ukazoval svoju pravú tvár.

No prozaik Ota Pavel má aj ľudí vnútorne krásnych a statočných. Také sú jeho postavy známych i menej známych športovcov z jeho športových poviedok, takým je napríklad aj Pavlov otec Leo Popper alebo Pavlova mama, ktorí neváhali riskovať aj vlastné životy, len aby zachránili životy svojim deťom.

Ota Pavel je veľký tragik. Podobne ako ruskí prozaici Isaak Babel' a Andrej Platonov aj Pavel sa dotýkal sveta obnaženým srdcom. Otvoril trinástu komnatu pravdy a krásy, za čo musel zaplatiť cenu veľmi vysokú.

Ota Pavel je však aj veľký lyrik. Len si spomeňme na jeho opisy prírodných nálad v okolí rieky Berounky alebo na jeho charakteristiky rýb či ľudí. A pritom je vo výraze veľmi úsporný. Keby sme si vzali hociktorú z jeho poviedok, tak ani v jednej nenájdeme jediný zbytočné slovo.

A do tretice sa dá povedať, že Ota Pavel je aj veľký humorista. Aj napriek tomu, že ide väčšinou o smiech cez slzy, ako je to napríklad v poviedkach *Otázka hmyzu vyřešena* alebo *Nejdražší ve střední Evropě*.

Pavlovo dielo patrí k tomu najlepšiemu, čo bolo v českej próze vytvorené. Jeho autobiografické črty mu vôbec nie sú na škodu, práve naopak: akoby práve ony autorovi umožňovali objektívny odstup od materiálu. Veď aj k samotnej postave svojho otca či matky je Pavel kritický. Nezamlčuje ani slabé stránky ich pováh, ba neraz ich aj neľútostne ironizuje.

Nakoniec by som chcel ešte povedať, že pohľad na Otu Pavla by nebol úplný, keby sme nebrali do úvahy jeho športové novely a poviedky, ako sa nimi autor prezentuje v knihách *Dukla ve mrakodrapech*, *Plná bedna šampaňského* alebo *Pohádka o Raškovi*. Nesmieme totiž zabúdať, že Pavel bol svojím občianskym povoláním športový redaktor. Dovoľujem si tvrdiť, že čo sa týka kvality spracovania, niet podstatného rozdielu medzi jeho poviedkami športovými a rybárskymi. Tu ide naozaj iba o rozdiel v téme.

Všetko, čo Pavel napísal, nesie pečať hlbokého humanizmu. Je jasné, že autor stojí za každých okolností na strane tých, ktorým sa krivdí, avšak pritom je v maximálnej možnej miere zachovaný odstup od danej problematiky.

Podnetné stretnutie

Na stránkach *Literárneho týždenníka* zrejme nie je dost miesta na osobné vyznania. Tlač je v dnešnom modernom svete nekresťansky drahá záležitosť, ceny kníh budú pomaly také vysoké, akoby ich ručne opisovali stredovekí mnísi. Hnevá ma to, lebo si uvedomujem ich nedostupnosť pre radového čitateľa. O to viac ma potešilo osobné stretnutie s poéziou Tarasa Hryhorovyča Ševčenka v origináli. Došlo k nemu na jeseň v roku 1998 vďaka pružnosti spisovateľa a prekladateľa Ivana Jackanina.

Okrem toho, že som sa na vlastnej duši mohol presvedčiť, že Ševčenkovu poéziu je možné čítať v origináli, pretože aj priemerne vzdelaný človek, ktorý sa aspoň trochu učil ruštinu, väčšine jeho básnických obrazov porozumie, nadobudol som presvedčenie, že je nám blízky svojím baladickým romantizmom, svojím bytostným (nijako nie lacným) angažovaním sa za človeka, ktorému sa v živote deje krivda. Jeho *Katerina* je nezabudnuteľná, jeho *dumky* človeku učarujú, ostávajú nie v dočasnej, ale trvalej pamäti. Ševčenkova poézia ma presvedčila, že ukrajinčina je krásny a zaujímavý jazyk a že Ševčenko je z rodu veľkých básnikov.

Toto moje tvrdenie môže mnohým pripadať ako nosenie dreva do lesa, pravda, ak by u nás nejestvovali predsudky z minulosti, ktoré nám ako nahromadené skaly bránia v ceste za ozajstným, objektívnym poznaním kultúrnych špecifik ukrajinského národa.

Historický hendikep

Nešťastím spisovateľa v súčasnosti je, že nie je ekonomicky sebestačný, takže má len mizivé možnosti publikovať svoje diela, a tak ovplyvňovať kultúrno-tvorivý proces. V tomto smere sme sa vrátili o dvesto rokov dozadu. Ani v tých časoch nemal slovenský spisovateľ možnosť knižne publikovať svoje diela, mohol tak robiť len za cenu sponzorstva, za ktoré musel platiť tie najrozličnejšie druhy daní: od pokorného ponižovania sa až po zbavenie sa všetkých autorských práv.

Avšak v záujme pravdy musím povedať, že nepoznám dobu, v ktorej by mal nejaký spisovateľ v tomto zmysle ustlané na ružiach, s výnimkou diel vyslovene komerčných, o ktorých už v rukopise mohol vydavateľ predpokladať, že budú obchodným trhákom, že mu prinesú mnohonásobný zisk. Dnes, keď sú za absolútne všetkým peniaze, spisovateľ sa ocitol v úlohe posledného outsidersa, ktorý nielenže dielo vytvorí, jeho vydanie si musí sám zaplatiť, no výtlačky svojej knihy musí vlastnoručne naložiť do drotárskej krošne a peším spôsobom ich rozpredať. S výnimkou socializmu bola výroba knihy vždy drahá záležitosť, ale ani v socializme sa skutočne dobrá kniha nedočkala od verejnosti takej pozornosti, akú by si bola právom zaslúžila; na vine bola (a stále je!) výchova ku konzumnému spôsobu života – slovenský železničiar radšej vydal peniaze na alkohol v staničnom bufete, než by si mal kúpiť knihu Andreja Platonova, ktorý naozaj už mal jeho svedomiu i vedomiu čo povedať. A položme si ruku na srdce: ktorý zo slovenských mäsiarov pozná Ballekovho *Pomocníka* aj v knižnej podobe? A boli by prózy Petra Jaroša také známe, keby sa jeho román *Tisícročná včela* nebol dočkal Jakubiskovho filmového stvár-

nenia? Väčšina diel Jána Hollého mohla uzrieť svetlo sveta len vďaka bohatým cirkevným mecénom a tí zase mohli dať vytlačiť jeho geniálne básne predovšetkým preto, že boli relatívne bohatí, pretože ako vysokí cirkevní hodnostári mali vysoké ročné príjmy. To, že ich značnú časť vynakladali na kultúrno-duchovné povznesenie slovenského národa spomínaným spôsobom, im slúži trvale ku cti a v našich očiach ich to dvíha k celonárodnému historickému významu.

Lenže v kútiku spisovateľovej duše aj napriek akejkolvek veľkorysosti nájdeme vždy a v každej dobe ukrytý osteň zatrpknutosti: totiž, byť na tomto svete od kohokoľvek akýmkoľvek spôsobom závislým, nie je veru závideniahodné pre nijakého človeka!